

1956 október-november

— Emlékek, naplók, művek —

1937-ben született. Irodalomtörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi írását 1996. 9. számunkban közzöltük.

Veres Péter jegyzetei között bukkantam rá arra a mondatára, amely ezt rögzíti: átélte a történelmet 1956. október 23-án. Emlékezetem szerint a Bem-szobor talapzatán tűnt föl jellegzetes alakja, s nem örvendett általános népszerűségnek. De akkor és ott mindenki hasonlóan érzett: valóban történelmi események zajlanak.

Tizenkilenc éves voltam. Az egyetem előtt rendeződtünk sorokba. Pais Dezső menetelt mellettünk, néha-néha tüneményes megjegyzésekkel fűszerezte utunkat, s látható érdeklődéssel hallgatta az alkalmi versikéket, amelyeket együtt harsogott a folyvást duzzadó tömeg: „Az a kérdés Pesten-Budán: hová lett a magyar urán!” A Kiskörúton felbomlottak a katonás sorok, új és új arcok bukkantak föl, ismerősök üdvözölték egymást. Így került mellém L.J., aki ekkor végzett a piaristáknál, amikor én odakerültem, aztán F.T., osztálytársam, barátom. J. egy demizson murcit szorongatott. Időnként meghúztuk, mit sem sejtve arról, hogy az események egyhamar komor fordulatot vesznek.

A Nyugatinál összetalálkoztunk a Lehel út felől özönlő újpesti munkásokkal, akik mérsékelt lelkesedéssel figyelték az egyetemistákat. Egyikük odakiáltotta: „Végre megjött az eszetek!” A hídon már ez a jelszó járta: „Ruszkik, haza!”, de hogy hányan hittek beteljesedésében, nem tudhatom. Hatalom alatt álló emberek voltunk.

A Bem térről mentünk a Parlamenthez. Lassan sötétedett, itt is, ott is alkalmi fényforrások gyúltak. A tömeg Nagy Imrét várta. Amikor megjött, s az erkélyről szólni kezdett, sokan füttyel fejezték ki nemtetszésüket. Mintha a „kedves elvtársak” megszólítással élt volna.

Közben a legképtelenebbnek látszó hírek jöttek. Azt mondták, a rádiónál élesedik a helyzet. Egy lány dúltan ráncigált, s arcomba üvöltötte: „Ölik a testvéreinket!” A Belváros felé igyekeztünk ismét. A Madách térnél mentőautóból fegyvereket dobáltak a járdára. Ma is látom a fehérbe öltöztetett kiskatona rémült, falfehér arcát.

Az Astoriáig jutottunk el, ott már visszafelé rohanókkal találkozunk, messziről zűrzavaros kiáltásokat, furcsa robajt lehetett hallani. Sosem voltam bátor ember, mindig csodáltam a hősöket, később meglepődtem, milyen sokan voltak. Hazafelé indultam. Arra gondoltam, Zimándi Pius, akivel kettesben töltöttük e napokat — apámék a Stellában üdültek, ott is ragadtak —, talán aggódik.

Alig találok emberrel. A Szikra Nyomdánál sűrögtek-forgtak néhányan. A Bem téri laktanyánál is némi nyugtalanság. A Margithíd üres volt, a Rózsadomb teljesen kihalt, a Gül Baba Sörözőből kibotladozó részegek törték meg csak a csöndet.

Óvatosan, hogy Sirét — így neveztük Pius-Pistát a családban — föl ne ébresszem, lopakodtam be a lakásba. Legnagyobb elképedésemre ébren várt. Arcáról riadt aggodás sugárzott. A kis személyzeti szobába zsúfolódott be holmijával, egy nappal a szerzetesek elhurcolása előtt. Apám ment érte a Budafoki Premontrei Gimnáziumba, melynek igazgatója volt. Sehogy sem akart jönni, míg végül apám ordítózni kezdett, s olyan szavakat mondott, amilyeneket otthon soha. Végül Zimánci könnyek között összepakolt, s beköltözött a „kisszobába”. Szemérmes családban így nevezték a cselédszobát. Hatalmas íróasztalán Péterfy Jenőről írt lapjai és jegyzetei furcsa egyveleget alkottak a Nyelvtudományi Intézet számára gyűjtött cetlijeivel. Tekintélyes rádióján a Szabad Európát hallgatta szüntelen, vagy ágyán ülve fogyasztotta a „hazait”, melyet rokonai juttattak el hozzá. Szédítő sebességgel, gyorsírással írt feljegyzéseket 1956-ról és a következő évekből. Minden nap felragadta az írógépét, s kettesben leballagtak a Rózsadombról. A Pozsonyi úton Szigeti Remig kápolnájában misézett, onnan ment az intézetbe, ott is ebédelt. Kora délután jött haza, és elmondta a „brevit”, a breviárium aznapi szakaszát.

Szóval elélem toppant Zimánci. Ekkor már jócskán október 24-ét írtunk. Bevonszolt a szobájába, az ágya szélére ültem, elmeséltem, amit láttam. Ezt írta erről az éjszakáról, másnap reggel 7-kor: *„A fejem fáj, zúg, alig aludtam valamit az éjszaka. Laci miatt is aggódtam. Mint később kiderült, joggal aggódtam. Részt vett három órától kezdve a tüntetésben késő estig. Éjjel fél egykor ért haza, leült az ágyam szélére, és beszélt.”*

Reggel arra ébredtem, hogy cseng a telefon. A nagybátyám jelentkezett a Kosztolányi térről, hogy lövöldöznek, ne menjek a nagymamához, ő majd hoz kosztot. Mert az éléskamránk teljesen üres volt. Sire a Nyelvtudományi Intézetben, én az Új Embernél ebédeltem. Egy hatalmas üveg szárazbab és némi zsír volt szerény vagyonkánk.

Ez a meggondolás is arra készítetett, hogy aktatáskámmal a hónom alatt elinduljak az egyetemre. Itt minden csöndes volt, Pest felől azonban néha lövések hallatszottak. Zimánci testével védelmeszte az ajtót. Kijárási tilalom van, ki ne mozduljak. Csatlakozott hozzá Józsi bácsi, a házfelügyelő, aki ugyancsak „nevelőapám” volt. Biztonság okaért bezárta a kaput.

Később átjött Fröhling Jancsi — ma a belga akadémia egyetlen külföldi tagja —, kicseréltük a tapasztalatainkat. Aztán Marika, csodaszép gyerekkori barátnőm, s elújságolta, hogy kinyitott a kereszt-nél lévő boltocska. Lerohantam, beálltam a sorba, sikerült is egy s mászt vennem. És igazi kincset is kaptam: kenyeret, három veknit. Az egyiket levittem Bohuniczky Szefi néninek. Hálából azt írta rólam kiadatlan naplójába: *„L. igazi hős.”* Szegény, ha tudta volna...

Amikor egyedül maradtam, nagyon elanyátlanodtam. Istenem, mi lehet a szüleimmel? Valami azt súgta, sokáig nem látjuk egy-

mást. Üzenni sem lehetett, a rádió üzenetszolgálat a folyvást foglalt volt. Pedig tudtam, mennyire aggódnak értem. De hogy mennyire, azt csak apám naplójából rekonstruálhattam, a halála után.

„1956. október 24.

Mi van Pesten? Forradalom? Ellenforradalom? Azt hiszem, mind a kettő együtt és egyszerre. Reggel óta Nagy Imre van kormányon. Rádión hallgatjuk a híreket, elzárva a világtól. Pesttel nincs telefonösszeköttetés, Pestről nem jön autóbusz. Pufi egyedül Pesten — s a forradalom az egyetemisták tüntetésével kezdődött. Nem hiszem, hogy részt vett valamiben, higgadtabb természet; de egy hete eljötünk hazulról... s innét ha akar se mozdulhat most el senki. Amit sokan annyira áhítottak: itt a „változás”, pontosan ahogy józanul gondoltuk: belülről; de hogy forradalommal fog bekövetkezni s ellenforradalmat kell levennie, nem hittem volna. S kik harcolnak? A rádióból kivehetőleg diákok, katonák, munkások... Ha leszámítom is a rendbontó elemeket, a reakciót, azokat, akik a rendszert akarták megdönteni: megismétlődött március 15. (...)

1956. október 25.

Hogyan jutunk haza innét? Autóbusz nem jár; holnapra megindul a forgalom? Holnapra szól a jegyünk vissza, de tudunk-e menni? Fogalmam sincs róla. S mi van Lászlóval? N. délben táviratozott neki, hogy üzenjen rádión; de mikor kapja meg a táviratot? S tud-e üzenni? Telefonálni innét Pestre lehetetlenség. Valóban el vagyunk vágva a világtól, itt a hegy tetején. Ha lehet, holnap mindenesetre hazamegyünk.

1956. október 27.

László tegnap délelőtt üzent: jól van. Hála Istennek, legalább ennyit tudunk róla. Tegnap este visszajött csomagjai miatt a ferences testvér, aki tegnapelőtt utazott el s bátyjával együtt Lőrinciben rekedt; megkértük, adjon föl ma Lőrinciből Lászlónak sürgönyt — hogy hol talál pénzt. Hazamenésről persze szó sem lehet, Pesten állítólag utcai harcok folynak, még a jelen pillanatban is, közlekedés nincs, s úgy hírlik, valahol Hatvan alatt beásva szemben állnak egymással a magyar és az orosz csapatok. S folyik a vér, a vér... Itt meg szakad az eső, éjszaka jött, s most egészen vigasztalan, mintha ki sem akarna derülni többé. Pár perccel ezelőtt mondta be a rádió az új kormányt. Egyetlen régi ember sincs benne, Hegedűs is ment, elnök Nagy Imre, népművelési miniszter Lukács György, belügy Münnich. Megáll az ember esze az eddig uralmon volt kommunista frakció politikai rövidlátásán (...) Hogy el lehetett volna kerülni mindezt, ha a Rákosi-klikk nem áll a fejlődés útjába, ha Nagy Imre (vagy akár Münnich) nem most, forradalom útján jut hatalomra, hanem csak hetekkel előbb, s Hegedűs, Gerő félrekostródnak az útból! De nem: az utolsó pillanatig ragaszkodtak pozíciójukhoz, fenyegetődtek terrorral s remény-

kedtek... dehát miben is reménykedhettek? (...) Az új kormányban egyetlen olyan név van, amelyre azt mondhatnám, hogy némileg biztató: Kovács Béláé. De jelent-e majd a nép számára — s jelent-e még annyit, hogy megállítsa a fölindult tömegharagot? (...) Pesten, úgy látni a rádióból, valamennyire halad a rend helyreállítása. Viszont most jött meg a gondnoknő, Mária, Szentimréről: állítólag megy a nép Pest felé, teherautókon. Ha Pesten nem tudják valahogyan normalizálni a viszonyokat, mi várható el a polgárháborút (...)

Várjuk, tehetetlenül és aggódva várjuk, mi lesz. Mit csinálhatnék? Fordítok egy-egy francia verset, Cadou-t, tizenhetedik századit. Meddig tart ez a vesztegzár itt? Mikor kerülünk össze Lászlóval? Hogy van Pesten, van-e élelem? A tegnapi üzenet legalább megnyugtatót egy kicsit.

1956. október 28.

Csak a fiamat védj meg, Istenem. Légy mellette, vigyázz rá! Ezért kérelek ma a szentáldozásban, ezért kérlek a nap minden percében. A Te kezében vagyunk mindannyian; Tebened bízunk, a Te szeretetében és irgalmadban.

Délután fél három. A kormány általános fegyverszünetet rendelt el. Az országban, úgy látszik, a nép az úr. Odakint zúg az orkán, időnkint szakad az eső; sivár őszi idő. Mi lehet otthon? S mi lesz a fegyverszünet eredménye, lesz-e fogantatja? Ide tegnap késő este még följött az üzemellátó teherautója, s ma a meleg ebédlőben izletes „békebeli” ebédet tálaltak, míg Pesten az emberek éheznek, s ki tudja, szegény László jutott-e meleg falathoz. Bizony, ha erre gondol az ember, nem csúszik le torkán jóízűen az étel.”

Ezeket a részleteket mindig megrendülten olvasom. A szeretetnek, együttérzésnek ugyan számtalan egyéb csodálatos jelét is tapasztaltam. Thurzó, a keresztapám naponta telefonált, mindig kérdezte, van-e mit ennünk. „*Szóljatok, ha elfogyott, küldök valakivel.*” A nagybátyám. Ahogy egyszer csak megjelent a fokosra akasztott szatyorral, s amikor kérdeztük, hogyan merészkedett ide, csak a vállát vonogatta. Mancsi néni a hatalmas fazék bablevessel! Szegény Sire naplójában újra meg újra: „*Az ebéd ma is bablevés.*”

Nem emlékszem már, Zimándi Pius hozta-e haza a *Rendületlenül* című röplapot. Valószínű, mindent összegyűjtött kalandozásai során, s bemásolta a szebb, jellemzőbb szövegeket naplójába. Ignác Rózsa *Igazat játszottak...* című jegyzetét könnyezve olvasom ma is. Mert a fiatalok, akikről írt, tényleg hősök voltak.

„Mikor híre jött, hogy a parlament előtt halomra lőtték őket, egy feneketlen pillanatban — mintha magam haldokolnék —, egyetlen, gomolygó képből egyszerre állt elébem egész eddigi életem: húsz éves, — volt, vagy az még, ha él. Mit tett idáig? Bölcsész. Tanult,

kisdiákokat tanított, fogalmazott. Tizenhat éves korában írta első — és eleve fióksírra ítélt — novelláját, komoly felelősségérzettel s azal a már rögeszmvé növő meggyőződéssel, hogy az igazság akkor is igazság, ha soha senki sem mondhatja ki hangosan.

A novella arról szólt, hogy egy tizenhat éves fiút felelni szólítanak ki. A padjától a katedráig csak néhány lépés az út, de ezen az úton a fiú fejében végigszágul egy sereg gondolat. A feladatot a könyv sorai szerint kitűnően tudja, és gondolatban végig is hadarja. De beléhasít a felismerés, hogy egy szót sem hisz abból, amit felelnie kell. Ha nem a háromszor átírt tankönyvből szerzett tudását tárná elő, hanem az igazi véleményét mondaná el, megbukna, noha létszükséglet, hogy kitűnőt feleljen. Tehát hazudni fog. Ha viszont hazudik, ha létérdekből megalkuszik, ha nem áll ki a meggyőződése mellett, akkor jellemtelen. A lelkiismeretével folytatott kegyetlen alkudozás alatt eszébe jut, hogy a tanára sem hiszi azt, amit tanít, valószínűen ugyanazt hiszi, amit Kovács, Fekete, Hanák, Juhász, amit az osztály nagy része hisz. De hazudni kell: Kovácsnak azért, mert az apja ül; Feketének azért, mert kuláckyerek, a tanárnak a havi ezerkétszázért... és mégse lehet hazudni, és nem gyökerezhet bele a kettős gondolkodásnak a tudat hasadásáig ható horgas kapcsa; legyen inkább ami lesz, bukják meg, dobják ki... de a novella hőse nem tud megszólalni a katedra előtt, csak hangfoszlányok bugyborékolnak a torkán, s a kín alakatlanul gomolygó verset dob föl benne; — a tanár csak a magogást hallja, s a fiú megbukik...

És most elment igazat szólni, inaszakadtáig igazat üvölni a parlament elé. Gyávának nevezett, mikor kértem, vigyázzon magára. A környékről már két anya tudja a biztos hírt, hogy az övé ott maradt, ahol az istenítélet erejével szakadt ki az elfojtott szó a torkokon. Este hat óra felé telefonálják meg, hogy él, látták: az a tömeg szétoszlott már, most egy másik emberár hullámai viszik valamelyik követség elé: beszélni, beszélni, szólni, igazat ordítani. Mire hazatámolyog, nincs emberi hangja. Nem kérdem: megtapogatom. Él. És akkor beesik az ajtón egy ember. Fuvart keres a fia holttestének. A jövő héten lett volna tizennégy éves.

A húszéves fiú megtántorodik. A volt tanítványa, Endrei Árpád tizennégy éves fiú hősi halott. Hős? De hiszen a kis Endrei, akit Muki néven ismer az egész vidék, csintalanabb, vásottabb, elszántabb kis kölyök volt, mint a *Pál utcai fiúk* összes srácai egybevéve; vakmerőbb és félelem nélkül valóbb, mint az Ifjú Gárda annyit propagált kispártizánjai. Sűrű kötésű, kékszemű kis magyar volt. Neki volt a kerületben a legjobb gombfocicsapata. Ha öt percig figyelt volna egy tanóra alatt, kitűnő tanuló lehetett volna, mert esze, mint a kifent tör szúrt és villogott. De Muki mindig bukásra állt, mert nem figyelt oda; a számtant tudta tanulás nélkül is, de ha irodalmat, történelmet kellett tanulnia, „rá se rántott”, lenézte a „hantás” tantárgyakat. A bölcsész nagyfiút azért

vette egy időben mellé az apja, hogy figyelemre szoktassa. Mukit testi erővel sem lehetett megfékezni és rászorítani, hogy odafigyeljen arra, ami az odafigyelő nagyfiút már-már hasadtlelkűségbe kergette.

Muki nem tett különbséget becsületes és nem becsületes tárgy között, minden írott szót megvetett. Hiába bizonygatta a nagyfiú, hogy a „tollbamondás”-t két l-lel írják. Muki azt felelte:

— Tőlem írhatják hárommal is! — s mikor a nagyfiú szépszóval kérte, hogy mégis, jöjjön el hozzá a privát órára, így szólt:

— Nem érek rá apafej.

Muki nem ért rá. Sürgős, halaszthatatlan játszanivalója volt. A forradalmi nagyhét szerdáján három társával megfúrta egy hernyótalpú olajtartályát, aztán becsületszóra csak egy órára elment mégis körülnézni, még visszaintett tömpe kis hüvelykujjával az anyjának az ablakba, hogy egy óra múlva visszajövek. Mikor a Magyar utcában egy golyószóró leterítette, még meg tudta nevét, címét, telefonszámukat mondani. Még egy fél napig élt. Azt izente, bocsánatot kér aputól, anyutól, amiért ellógott. Sípcsonjtja kifordulva, tüdejét, máját golyó járta át. Csodálkozva kérdezte: nem vakul-e meg, mert nem lát. Aztán énekelt. Hangja már töredezett volt. Azt énekelte-e, amit két napon át zengett az utca? A szavakat már nem lehetett megérteni. Utoljára ezt kérte, fordítsák a másik oldalára, mert emerről nem jön belőle hang. S végül: ugye én ezt csak álmodom, néni kérem?

A Bakáts tér mögött, a Knézits utcai kórházban fekszik Muki. Az apja kéziszekéren most húzza az ebédlőasztalból készült koporsót, hogy beletegye s külön sírba temethesse el. És nem lehet neki elmondani, hogy Mukit nem kell külön sírba temetnie, Muki belénk van eltemetve. Ahogy a Dózsa György húsából harapni kényszerített parasztok érben kerengett és kereng a Dózsa igazsága, úgy él és hat tovább bennünk a Gyermek-hadjárat rettentő sodrú ereje. Azért születtek-e hát, hogy amit mi nem tudunk végbevinni, amibe csak megrokkanni, elsorvadni, megőrülni tudtunk, azt játszva végbevigyék? Kitől tanulták? Hol kezdődik a tett, és hol végződik a gondolat? Amit agyam elgondol, kezem végbeviszi? A gondolkodó ember agya forradalmasít, s a társadalom közös, egy-embertestében a fizikai cselekvő tag, a munkás, a katona az, aki üt? Ezt érteném. Mert azonos vagyok azzal, aki tettben viszi végbe azt, amit magam is gondolok. De értetlenül állok a Gyermek előtt, aki élethalálharcot játszott, és játszva adta vissza nekünk, amit már örökre elvesztettnek hittünk; nemzeti önbecsülésünket.”

Sosem értettem, miért hallgatja Pius a Szabad Európát. Legszívesebben a falhoz vágtam volna a rádiót, amikor kitartásra buzdította a fiatalokat. A BBC magyar adása volt az egyetlen korrekt hírforrásunk. Szídtuk a lapító nyugatiakat, lelkesen sütögették sa-

ját pecsenyéjüket a magyar forradalom baljós tüzenél. Évtizedekkel később kerültek kezembe olyan dokumentumok, amelyek azt bizonyítják, hogy a nyugati magyarság jobbik része ugyancsak fogcsikorgatva, lelkifurdalással szemlélte az eseményeket.

Az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* (1991) című szöveggyűjteményben bukkantam Csiky Ágnes Mária *De odahaza ég a város* című szép versére:

*A vastagbetűs felirattal
gyorsan elkelnek a lapok.
És künt esik — mint rendesen, csak
néhány gyűrött levél vacog
az ágakon. Az újság írja:
„Ne várjunk korai csodát.”
De odahaza ég a város,
és folyik még a harc, tovább.*

*De odahaza ég a város,
— a kabátomra csepp terül —
gránát sikolt, halál kering fönt,
— a tejes köszönt messziről —
a Múzeum kert, ahol játsztam,
lángok világában remeg,
— az utca szélén rikkancs ordít,
sietnek ernyős emberek.*

*De odahaza ég a város —!
Én nekem semmi nem jutott.
Nem kell falak mögött lapulnom
és szégyellnem, ha megfutok.
Csak tollam van és csak papírom,
egyéb már nem maradt nekem,
nem kell halottat látnom, sírnom
és elkerül a félelem.*

*Mert odahaza ég a város
és félnek, biztosan tudom,
de messze, a halók nyögése
és sima csönd a papíron.
Pedig oly mindegy most, hogy rímél
a versek bármelyik sora,
mikor kicsorgó élet-színnel
vegyül ma Budapest pora.*

*Uram, Te tudod gyávaságom,
és hogy velem a két gyerek,
hogy elborzadok egy sebszájon*

*és hogy kiállni nem merek,
de kuckót bújó gyöngye vérem
sem némitja a vádat el:
hogy itt kell tehetetlen élnem,
amíg ott másnak halni kell.*

Bonn, 1956. október 25.

November 1-jén, csütörtökön volt az első békés nap. Este a forradalom hősi halottainak emlékére égő gyertyákat helyeztek az ablakokba. „Helyenként a járda szélére állították sorba a gyertyákat — írja Pius —, egy helyütt száznál többet számoltam meg.” Az angol rádió esti magyar adásában Cs. Szabó László olvasta föl *Gyász és megdicsőülés* című írását.

„Halottak napja nem a porladó hamvak, az élő lelkek ünnepe. Több, mint ezerszáz esztendeje megülik évente apró, reszkető fényeknél, mikor a fákra is leszáll az arany halál. De 1956-tól fogva Magyarországon krisztusi ünnep is ez a keresztény emlékezés: olyan áldozat ünnepe, amelyet egy nép hozott, hogy kiontott vérével tisztábbra mossa a világ lelkiismeretét s pusztá mellett a fegyverek elé ugorva meghirdesse, hogy a Bűnnek nincs igazi hatalma. Mert azok a friss holtak, akiknek hevenyészett utcai sírja fölött kigyúl a mécses, megszégyenítették a kételkedőket, akik nem bíztak a lélek törhetetlen szabadságában, s ujjongással tölti el a hívőket, akik tudták, hogy a lélek csöndes, de töretlen ellenállása egyszer még képes lesz a legnagyobb véráldozatra és önfeláldozásra. Nem bíztak hiába. Kicsi és szegény nép vállalkozott erre a fennkölt és felülmúlhatatlan áldozatra, olyan nép, amelyet legtöbb szomszédja s más világrészek népei számban, hatalomban, anyagi erőben felülmúlnak. De egyik sem a lélek erejében és szabadságában. A gondviselés rendjét kell látni és dicsérni abban, hogy a magyar szabadságharc azon az ünnepen végződik, halottak napján, amely nem a porladó testek, hanem az élő lelkek ünnepnapja. Mostantól fogva, akárhogy forduljon is a magyarság jó vagy bal sorsa, a világ népei a holtak élő lelkére emlékezve a síroknál emlékezni fognak azokra a magyar férfiakra, asszonyokra és serdülőkre, diákokra, munkásokra, katonákra, parasztokra és írókra, akik véres áldozattal tanúságot tettek e lélek örök szabadságáról, s visszaadták egy magyar szó hitvalló, csodálatos értelmét. Ez a szó a halálmegvetés. Az elesett hősök a szó szoros értelme szerint megvetették a halált, mert nem hittek az örök halálban, s tudták, hogy a halál csak a földi létben van, abban a földi életben, amelyet megmérgezett a bűn, s méltatlaná tett az emberhez. Tudták, hogy élőhalottnak lenni rosszabb és méltatlanabb, mint hősi halottnak.

Hány hadosztálya van a pápának? — kérdezte Sztálin. Midőn a pápa meghallotta ezt a gőgös, balga kérdést, mosolyogva azt felelte: az én seregem az égben van. Ez a sereg harcolt Budapest utcáin nemcsak a katolikusok, hanem minden hitvallásúak mellett s azoknak az oldalán is, akik sose próbálták ki az ima erejét, nem kóstolták meg édes ízét, mert szunnyadt bennük a hit, de szívük tisztaságával az angyalok szövetségesei voltak. Ifjak, férfiak, aggok, lányok és asszonyok fegyvertelenül vagy gyatra fegyverekkel a kezükben s halálmegvetéssel a szívben legyőzték Sztálin hadosztályait, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőiként váltatták a legnagyobb áldozatot utódaikért, nemzetükért és minden nemzetért. Rettenetes volt a bosszú a hitetlenség fölött: a láthatatlan és letagadott lélek elnémította a látható fegyvereket.

A magyar költészet tele van hintve jövőbelátó igékkel. »Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat« — kiáltotta Berzsenyi, nem törődve maga körül a szomorú valósággal, amely látszólag meghazudtolta. Neki volt azonban igaza, a próféta költőnek, mert a magyar nép százötven évvel később helytállt a szavaiért. Milyen jó, hogy megvan ez a felséges sor, a legszebb sírfelirat az októberi áldozatok friss hantjai felett! Egy másik költő, élő kortársunk pedig pár év előtt, a hitleri háború legsötétebb óráiban, közelítő csapások és iszonyatok sejtelmével azt írta, hogy »Nem ijeszt, mi csak ijeszthet, nem ölhet, mi csak ölne minket«. Milyen jó, hogy megvan ez a két sor, amely összemarkolja az októberi szabadságharc értelmét s a hősi halottak egykori hitvallását, ha maguk talán nem tudták is kimondani ilyen tömören.

A magyar nép ma azokhoz a repedezett, régi-régi képekhez hasonlít, amelyeken a feltámadt, szomorú, de győzhetetlen Krisztus, borzalmas sebekből s alvadt vérrel borítva, kereszttel a vállán a nyitott és legyőzött sír szélén ül. Az ő áldozatára emlékeztet, amit a nép egy ködös, szétlőtt, leszegényedett, elcsúfított és megalázott nagyváros utcáin véghezvitt. Mint minden áldozat Krisztus nyomdokán, a magyaroké is egyszerre megszégyenít és föl-emel, büntudattal és ujjongással telít. Nem vagyunk rá méltók, s mégis el kell fogadni, mert így akarja az áldozathozó.

Nagyon nehéz napok várnak a magyarokra. De nem azért, mert a tél küszöbén rommá lett az otthonuk. Azért sem, mert kevés a kenyér, ruha, szén és kötszer. Ezeket a hiányokat és gondokat enyhíti a bámuló és meghatott világ segítsége s a maguk buzgalma. De nehéz napok várnak a magyarra, mert lélekben és szellemben, magatartásukban és közdolgaikban, a politikában, gyárakban, hivatalokban, iskolákban s a földeken felül kell múlniuk egész múltjukat. Nem lesz könnyű méltónak lenni azokhoz a holtakhoz, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőihez, akik halottak napja előtt Budapesten és az országban olyan sokat elmostak a világ búneiből.”

Halottak napjára, péntekre jött ki az Irodalmi Újság. Előző nap az Új Embernél aludtam egy asztalon, reggel kicsit nyögvenyelősen éreztem magam. Hatalmas csata után vettem egy példányt Pi-usnak. Otthon tudtam meg: ő is vett nekem. Németh László és Szabó Lőrinc írásainak sok felelős, bölcs gondolata bizony ma is megszívlelendő volna. S Halottak napját idézi Vas István egyik legszebb verse, az *Új Tamás* című:

1

És a Tizenkettő között vala egy,
Akit Tamásnak, a Kettősnek hívtanak,
És mikor azt mondta Jézus: „Ahova én megyek,
Ott legyetek ti is — tudjátok az utat”,
Így felelt: „Hová mégy, nem tudhatjuk, Uram.
Mi módon tudhatjuk, hogy az út merre van?”
És monda Jézus a Kettősnek, a szegénynek:
„Én vagyok az út, az igazság, az élet.”

És majdan, mikor a feltámadás
Után a tanítványok újra látták,
Nem volt közöttük a szegény Tamás,
Csak hallotta a test feltámadását.
És mondták akkor neki: „Mi láttuk az Urat.”
S ő felelé: „Ha kezén a szögverte sebet
Az én szemem nem maga látja,
Ha be nem bocsátom az ujjaimat
A vérező oldalába,
Ha hozzá nem érhetek,
Ha hét sebet meg nem tapintja kezem —
Én nem hiszem, én nem hiszem.”

És nyolc nap múlva együtt ültek tizenketten,
És közöttük Tamás, a Kettős, a hitetlen.
És a zárt ajtón Jézus belépett
És szólt hozzájuk: „Békesség tinéktek!”
És monda Tamásnak: „Hozd ide ujjadat,
Bocsásd oldalamba, érintsd meg te magad,
A szögeknek helyét szemeddel nézheted,
Elhoztam kezemet, hozd ide kezedet,
Sóvárgó kezedet mártsd meg hét sebemben,
Légy immár hívő, ne légy hitetlen.”

És szóla Tamás: „Megjelentél nekem,
Te vagy az én Uram, te az én Istenem!”

*„Mivel láttál engem, hiszed, hogy én vagyok:
Akik nem látnak és hisznek, azok a boldogok” —
Felelte Jézus Tamásnak.*

2

De én, új Tamás, azt mondom: boldogok, akik látnak.

*És boldog vagyok én, hogy láthatok,
És elmondhatom, hogy „Feltámadott!”
Feltámadtál, sírbatett nemzetem,
A hét sebedet látta két szemem,
És kezeden a vasszögek nyomával
Megjelentél a zárt ajtókon által.
A nyúvek között megmozdult a tested,
A sziklakövet félregördítetted,
És eljött közénk a pünkösdi lélek,
S értelme lett értelmetlen ígéknek.*

*Mert én voltam az a Kettős, hitetlen:
Azt hittem, nem vagy, csak a képzeletben,
S hitetlen ujjaimat sebedbe mártva
Tudom csak, mi a test feltámadása,
És szólni nem tudok, csak dadogok:
Magyar vagyok.*

*És köszönöm, hogy szent sebed előtt
Életem tornya összedőlt,
S kiárad bennem boldog szégyenem,
S minden szenvedve hordott kételyem
S a szenvedélyes értelem
Érvénytelen, érvénytelen.*

*Halottak napja. A határon át
Özönlenek idegen katonák.
Jönnek a hódítók s a gyilkosok —
Magyar vagyok.
És nem vagyok többé Kettős, csak egy,
Bizonyosság dobbantja szívemet,
S értelme lett a nem-értett ígéknek:
Te vagy az út, az igazság, az élet.*

Egy nap múlva, 3-án Zimándi Pius a következőket jegyezte be naplójába.

„Ma ismét vettem vagy öt újságot. A Magyar Nemzet látszik közülük a legtartalmasabbnak. A Biztonsági Tanács ülését is az

közli a legbővebben. Belőle olvasom, hogy a magyar írók forradalmi bizottsága is megalakult. Tagjai az elnökségen kívül: Féja Géza, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Lakatos István, Rónay György és Sinka István. Sinka eddig hallgatott. Egyáltalán nem volt hajlandó szóbaállni velük. Rónay Gyurka Nellivel együtt október 16-án elment a Mátrába, Bagolyirtásra, a Stella Üdülőbe. Tegnap úgy volt, hogy Laci elmegy értük a Barankovics-párt autóján, de a sofőr nem ért rá. Laci három napig nem jött haza, bent aludt az Új Embernél. Ott dolgozott (az Új Embert így árulták: Mindszenty hetilapja, szépen fogyott), és a Hazánknál, mely a volt Barankovics-párt lapja lesz, és holnap jelenik meg az első száma. Napilap Mihelics Vid főszerkesztőségével. Elég az hozzá, hogy Laci ma reggel felhívott telefonon jelenteni, hogy vagy ma, vagy holnap megkapja az autót, és felmegy a szüleiért. Reggel nagyon pesszimistán láttam a helyzetet, és kértem, ha lehet, azonnal induljon értük, mielőtt az orosz gyűri bezárul a főváros körül. De nem kapta meg a kocsit. Sőt holnap sem kapja meg. Hírt viszont kaptunk a szüleiről: jól vannak, és Laci rádióüzenetét, valamint az én táviratomat megkapták.”

Ezen a napon megindult a buszforgalom. 91-essel mentem haza, korán feküdtem. Másnap Pius ébresztett. Reggel 5 óra körül járt az idő, rádiójában a *Szózat* ismétlődött. Pest felől lövések zaját lehetett hallani.

Apám naplójából idézem:

„1956. november 6.

Mi történhetett Pesten, az országban? S mi történik? (...) És mi itt messzebb a hazakerülés reményétől, mint akár egy héttel ezelőtt — süketen, egy-egy vakhírt hallva, s Pestről — semmit. Mi van, mi lehet Lászlóval? Százszor-ezerszer gondolunk rá szorongva, mindig erre gondolunk. Állandóan az az érzésem, hogy egy szakadék fölött kell egy keskeny pallót tartanom: a reményt. Nem hiszem, hogy sok hasonló korú fiú élt volna ilyen mélyen az otthonban, a családban — s épp most, épp mi nem lehetünk együtt! Teljesen elszakítva egymástól arra gondolok, Jézus szeretete és irgalma óvja és védi őt. A napi szentmiséken átteszem többesbe Loyolai Ignác fohászatát: „Anima Christi, sanctifica nos...” (Krisztus lelke, szentelj meg minket...) Istenem, egyetlen reményünk, bizodaljunk Tebenned van, segíts meg minket!”

November 25-én már együtt hallgattuk Márai Sándor *Imáját* — naplójában is szerepel némiképp módosított változata — a Szabad Európában.

„Minthogy az emberek e napokban nem tudnak válaszolni, az Istennel beszéltem. Ezt gondoltam:

»Mindenható Isten, irgalmazz nekik és könyörülj rajtuk«. A nagy templomban csend volt. A római Szent Péter-templomban mondtam ezt, Michelangelo *Pietája* előtt.

A korareggeli órákban úgyszólván senki nem volt a templom-

ban. A felsővilágítás fénye a szobor női arcát világította meg. Ez az arc komoly, indulatmentes. Van egy foka a fájdalomnak, amikor az emberi öntudat kikapcsol. Michelangelo ezt a pillanatot mintázta meg az arcban. Az Anya, aki halott Fiát térdén tartja, nem sír, nem sopánkodik. Komolyan néz, figyelmesen. Minthogy könyörgésemre senki nem felelt, nem tehettem mást, mint én is figyelmesen nézelődtem és vártam. Akkor, reggel, a római Szent Péter-templomban. Michelangelo *Pietà*ja előtt, úgy hittem, megértettem valamit. Az Isten mindig felel, de mi, emberek ezt nem értjük rögtön.

Nem véletlen, hogy ebben a templomban állottam és a *Pietà* előtt. Ez a komoly, szenvedélymentes arc, amelyet Michelangelo így mintázott meg, válasz volt. Ezt mondotta az arc: »Nincs más megoldás, csak az irgalom«. És a néma kő-arc indulatmentesen, csaknem közömbösen mondotta ezt. Megértettem, hogy nem segíthet rajtunk többé más, csak a szeretet. De nem a sopánkodó, lelkendező szeretet, hanem a szakszerű, gyakorló, szívós irgalom. Most még hosszú időn át meg kell tanulnunk szakszerűen irgalmasnak lenni. Túl akarjuk élni. De mi nem tudunk fegyverrel küzdeni a Gonosz ellen.

Elmondtam a *Miatyánkot*. Először életemben mondtam el úgy, szó szerint, betű szerint, mint aki az utolsó szó jogán beszél. Mikor ezt a mondatot ismételttem: „...és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek“: megértettem, hogy az Isten felelt. Ezért tovább imádkoztam. Ezt mondtam: »Hiszek Egy-Istenben, a világ Teremtőjében. De nem hiszek többé abban, hogy mindazért, ami történik a világon, a felelősséget át lehet hárítani az isteni gondviselésre. Én vagyok a felelős, én, te, ő.« Körülnéztem, de nem láttam a nagy templomban senki elevent. E pillanatban, hetek óta először, megnyugodtam.

Van valami, amit a katolikusok kegyelemnek neveznek. Úgy éreztem, talán először életemben, a kegyelem van velem, mert végre kimondottam, amit egész életemben gyáva voltam kimondani. De most, Rómában, a Szt. Péter templomban, szemben a *Pietà*-szoborral, végre minden következménnyel ki mertem mondani, hogy nincs jogom elhárítani az emberi gondviselés felelőségét az isteni Gondviselésre. Ember vagyok, még nincsen jogom a felelősséget a Teremtőre hárítani. Én vagyok a felelős.

Néhány nap előtt, éjszaka, sok kilométer magasságban az Atlanti-óceán felett, amikor Európa felé repültem, hogy közelebb legyenek azokhoz, akikhez tartozom és akik szenvednek, még nem értettem ezt. Az óceán felett nincs idő, sem tér. A nagy gép a felhők felett repül. A csillagok egészen közel vannak. És a gép alatt a világ olyan, mint egyetlen hómező. A felhők a szikrázó holdfényben mindent letakarják, és ilyen hómezőszerű takarót borítanak a Földre. Semmi mást nem látni, órákon át, csak a felhőket a

magasból és a sötét eget, amelynek csillagai kézzelfoghatóan szikráznak.

A világ szerkezetét látni e pillanatban, éjjel, az óceán felett, és a csillagok alatt. És a felhők alatt, láthatatlanul, forgott a Föld. És az a gyapjas-felhős kárpit letakart egy világot, amelynek egyik térségében a hazám van. Nem tudtam az órát és időt, mert az óceán felett, repülés közben tér és idő folyton változnak. Úgy képzeltem, Magyarországon már hajnalodik. Tájakat láttam, utcákat, ébredt az álmatlan éjszaka után a hazám. Készült arra, hogy a tankok között, szétlőtt házakban, a kihűlt szobákban, maradék morzsákon élőködve, túléljen még egy napot.

A felhő alatt, amelyen a gép most átrepült, nagyon sok ország volt, több földrész, sok nép. Abban a pillanatban úgy éreztem, mindezért, ami most történik, nemcsak az embereket lehet felelőségre vonni, hanem az isteni gondviselést is. Aztán partot ért a gép Európában, és sok emberrel beszéltem. Menekültekkel, írókkal, papokkal, diplomatákkal. Mindenki mást vádolt, másban kereste a felelősséget. Én is. Az Egyesült Nemzetekben, mert nem cselekszik ez az intézmény azonnal és hatékonyan. A franciákban és az angolokban, mert háborút kezdettek Szuezen. A fogoly népekben, mert nem lázadtak fel, nem siettek Magyarország segítségére. A diplomatákban, a katonákban, az írástudókban. Mindenki vádolt és mindenkinek volt valamelyes igaza. Csak Magyarország nem vádolt senkit.

Most, amikor a *Pietà* női arcát néztem a római templomban, megértettem, hogy ilyen Magyarország arca is. Figyelmes és közböbs, mert nagyon szenved. Hungária így hajol a magyar nemzet fölé. Már nem vádol. Csak figyel és vár. És mind, akik még élünk, magyarok, otthon és a világban, annyira élünk csak, amennyire Magyarország él.

Megértettem, hogy a felelősség a miénk. Nem lehet többé elbújni kérdéseinkkel az isteni Gondviselés mögé. Napról napra, óráról órára cselekedni kell, személyesen. Adni, segíteni, erősíteni, tanítani, rejteni, vigyázni, éjjel és nappal. Túlélni. És aztán azok, akik túlélnek, mondják el a *Miatyánkot*. Mondják ki, minden következménnyel, ezt a mondatot: „És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” Rajtunk már nem segít más, csak a győzelem. Hiszek abban, hogy túléljük és a végén győzelmesek leszünk. De csak akkor, ha megtanuljuk, hogy a felelősség a miénk és ezért megtanuljuk, hogyan kell egymáshoz irgalmasnak lenni. Nincs más győzelem. Ezt megértettem, és elmentem a templomból. És most elmondtam.”

A szerző felolvasta a
Szabad Európa
Rádióban, 1956.
november 25-én